

Is er nog een toekomst voor het vak godsdienst/levensbeschouwing in het voortgezet onderwijs?

Experts vertellen hoe zij het religieonderwijs een nieuw leven willen inblazen

1

Het vak godsdienst/levensbeschouwing dat op veel middelbare scholen wordt gegeven is aan verandering toe. Het weinig populaire vak sluit vaak niet goed meer aan bij de huidige samenleving, waardoor het uit de curricula van middelbare scholen dreigt te verdwijnen. Is er nog een toekomst voor het vak godsdienst/levensbeschouwing en hoe ziet deze toekomst er uit?

Max Farasat en Kim van der Straaten, 24 januari 2022

Het vak godsdienst/levensbeschouwing (G/L) heeft niet bepaald een flitsend imago bij middelbareschoolleerlingen. Het vak wordt door leerlingen soms grappend ‘levensverpesting’ genoemd en in een onderzoek uit 2019 naar de populariteit van de middelbareschoolvakken scoort levensbeschouwing ronduit het laagst. En het imago van het vak is niet alleen bij

¹ ANP, n.d., *Nos.nl*, n.d., <https://nos.nl/artikel/2391447-nieuwe-leraren-op-middelbare-scholen-haken-af-door-uitblijven-vast-contract>.

leerlingen problematisch. Veel scholen trekken steeds minder lessen uit voor het vak en er zijn ook scholen die het vak überhaupt niet aanbieden. Deze ontwikkelingen laten zien dat scholen en leerlingen steeds minder belang zien in het onderwijs over religie en levensbeschouwing.

Het religieonderwijs in Nederland bevindt zich dus in zwaar weer. Het onderwijs lijkt slecht aan te sluiten bij de hedendaagse Nederlandse samenleving, die gekenmerkt wordt door secularisatie en pluralisme. Op sommige scholen wordt er bijvoorbeeld alleen aandacht aan het christendom besteed, een eentonige invulling van het vak. Drie religiewetenschappers en hervormers van het religieonderwijs laten zien hoe zij het religieonderwijs in Nederland voor zich zien. Met hun visies op het vak godsdienst/levensbeschouwing en hun voorstel voor een basiscurriculum hopen ze het vak een nieuw leven in te blazen op een manier die past in deze tijd. Als het aan vakdidacticus Michaël van der Meer ligt, heeft het vak potentie: “Juist zo’n exotisch en bizar vak als godsdienst kan helpen om een beetje uit je eigen denkkader te komen.”

Wetgeving rondom het onderwijs

De vrijheid van onderwijs speelt een belangrijke rol in de manier waarop het leren over religie op scholen in Nederland is vormgegeven. Deze vrijheid van onderwijs houdt in dat iedereen een school op levensbeschouwelijke, religieuze, politieke of onderwijskundige grondslag mag oprichten. Binnen de kaders die de overheid stelt, zijn bijzondere scholen in Nederland vrij hun eigen draai te geven aan het onderwijs. Dit onderwijs wordt net als het openbaar onderwijs bekostigd door de overheid. Het bijzonder onderwijs is verreweg het populairst in Nederland: ruim 70 procent van de leerlingen zit op een bijzondere school.

De huidige wet op het voortgezet onderwijs verplicht aandacht voor religie en levensbeschouwing in het onderwijs. Artikel 17 van de grondwet stelt dat het onderwijs zich moet richten op het bevorderen van actief burgerschap, sociale integratie en kennisoverdracht van verschillende culturen. Daarnaast stelt artikel 42 dat het openbaar onderwijs aandacht moet besteden aan verschillende godsdiensten en levensbeschouwelijke visies van anderen. Er wordt echter niet verplicht gesteld om een apart vak te hebben dat zich op deze eisen richt. De praktijk is dus dat deze richtlijnen worden geïntegreerd in andere vakken zoals geschiedenis of maatschappijleer. De vrijheid die de overheid biedt, leidt dus tot vrijblijvendheid.

Religieuze verschuivingen in Nederland

Ontwikkelingen op religieus gebied hebben ervoor gezorgd dat Nederland tegenwoordig een pluriforme samenleving kent. Aan de ene kant is de Nederlandse samenleving al sinds de jaren 70 van de vorige eeuw flink onderhevig aan secularisering. De invloed van religie in de samenleving is in toenemende mate teruggedrongen en atheïsme en onverschilligheid wat betreft religieuze praktijken is toegenomen. Aan de andere kant winnen nieuwe religieuze tradities, zoals de islam, terrein en er is meer interesse in spiritualiteit. De al bestaande religieuze tradities in ons land vinden zichzelf opnieuw uit, zoals het evangelisch christendom en de pinkstergemeente.

De manier waarop het religieonderwijs 50 jaar geleden werd vormgegeven op bijzondere scholen, waarbij er vooral aandacht was voor geloofsopvoeding, past niet meer bij de huidige tijd. Een pluriforme samenleving vraagt om religieonderwijs dat evenredig aandacht geeft aan alle religies en levensbeschouwingen die een rol spelen in de Nederlandse samenleving. Het vak godsdienst/levensbeschouwing zoals het nu vaak nog op veel scholen wordt gegeven, als het überhaupt al wordt gegeven, doet hier onvoldoende recht aan.

Het religieonderwijs in Nederland: een spanningsveld

De leerlingen op bijzondere scholen hangen lang niet allemaal de religie van deze school aan. Toch behouden veel bijzondere scholen hun religieuze identiteit en blijven zij deze uiten. Dat veel middelbare scholen vasthouden aan hun religieuze schoolidentiteit contrasteert met de manier waarop leerlingen zich identificeren. Deze spanning werkt vooral door in het vak godsdienst/levensbeschouwing. Zo zien veel scholen dit vak als de uitgelezen kans om hun religieuze/levensbeschouwelijke identiteit uit te dragen naar hun leerlingen. Hoewel het vak door de jaren heen langzaam veranderd is om qua inhoud beter aan te sluiten bij de pluriforme maatschappij, voert op veel scholen nog steeds de religieuze identiteit van de school de boventoon tijdens de lessen godsdienst/levensbeschouwing.

Het vak is voor veel scholen een heet hangijzer. Enerzijds willen scholen hun religieuze schoolidentiteit niet opgeven en vinden zij in het vak G/L de ruimte om invulling te geven aan deze schoolidentiteit. Anderzijds merken scholen dat het vak onvoldoende aansluit bij de wensen en behoeften van leerlingen en ouders. Sommige scholen proberen deze spanning op te lossen door het vak anders vorm te geven, terwijl andere scholen het vak volledig uit het curriculum schrappen. Is er een manier om het spanningsveld op te heffen zonder dat het vak verdwijnt?

In 2020 is er een voorstel gedaan om een basiscurriculum op te stellen voor het vak godsdienst/levensbeschouwing waarin wordt beschreven hoe het vak er uit zou moeten zien. Dit basiscurriculum is opgesteld door het expertisecentrum LERVO, een landelijk samenwerkingsverband waarin experts met verschillende belangen en visies op het vak werken aan het versterken van het religieonderwijs. Door een basiscurriculum verplicht te stellen op scholen, krijgen scholen meer duidelijkheid en een richtlijn voor het invullen van het vak. In de praktijk betekent dit dus dat bijvoorbeeld ook christelijke scholen aandacht moeten besteden aan de islam, het hindoeïsme en het humanisme.

Introductie van de verschillende visies op het vak

Door de jaren heen hebben vakdeskundigen verschillende visies ontwikkeld op het vak G/L die proberen het vak beter aan te laten sluiten bij de samenleving van nu. Tegenwoordig zijn vooral de levensbeschouwelijke vakvisie en de religiewetenschappelijke vakvisie dominant. De levensbeschouwelijke visie op het vak houdt in dat de ervaring van de leerling centraal wordt gezet. Niet één of meerdere religieuze tradities zijn het uitgangspunt in de les, maar de ervaringen en zinvragen van de leerling zelf. Religieuze tradities kunnen hier slechts een bron van inspiratie zijn. Leerlingen leren van religieuze tradities en krijgen inzicht in de wereld en de normen en waarden die mensen hebben. Iedereen heeft een levensbeschouwing en doordat de leerlingen met elkaar in gesprek gaan over levensbeschouwelijke onderwerpen, kunnen ze meer begrip krijgen voor elkaars verschillen. Het is echter de vraag of leerlingen wel zitten te wachten op het betrekken van hun eigen levensbeschouwing in de les.

De religiewetenschappelijke visie op het vak is meer theoretisch aangelegd. Deze vorm van het vak laat leerlingen objectief kennis maken met religie en niet-religieuze levensbeschouwingen. De levensbeschouwelijke vorming van leerlingen is niet het hoofddoel van het onderwijs dat vanuit deze vakvisie gegeven wordt, maar het overdragen van kennis. Dit kan zowel een nadeel als een voordeel zijn; het vak is minder nadrukkelijk vormend, maar leerlingen worden daardoor niet min of meer verplicht hun levensbeschouwing te betrekken in de les. Religie wordt vanuit een neutraal en wetenschappelijk perspectief benaderd, maar de persoonlijke vorming van de leerling krijgt geen nadrukkelijke aandacht. De leerlingen wordt geleerd om een onderzoekende, nieuwsgierige en kritische houding aan te nemen ten aanzien van religie en levensbeschouwingen. Ook zo heeft het onderwijs tot doel de leerlingen hun medemens ook beter te kunnen begrijpen op gebied van levensbeschouwing en religie.

Wij spraken verschillende vertegenwoordigers van de bovengenoemde vakvisies en vroegen hen naar hun toekomstbeeld van het vak G/L. We spraken vakdidacticus Michaël van der Meer die verbonden is aan het interfacultair centrum voor lerarenopleiding aan de Universiteit Leiden. Zijn vakvisie sluit het beste aan op de religiewetenschappelijke vakvisie: “Religie laat zich tegenwoordig steeds meer zien in het publieke domein. Het is dus belangrijk dat je leerlingen daarop voorbereidt door ze uit te rusten met de kennis en vaardigheden om religie te begrijpen.” Ook Iris van der Sloot, student aan de lerarenopleiding Religie en Levensbeschouwing, sluit zich aan bij deze vakvisie en staat als jonge docent in wording op de springplank naar het docentschap. Daarnaast spraken we Tamar Kopmels, adviseur binnen VOS/ABB, een koepelorganisatie van het openbaar onderwijs in Nederland. Haar visie op het vakgebied sluit voornamelijk aan op de levensbeschouwelijke vakvisie: “Het proces van de leerling die zijn eigen levensvragen wil verkennen en daarover in dialoog wil gaan met anderen staat in mijn visie vooraan.”

Waarom is het vak nu nog relevant?

Over het algemeen lijkt de Nederlandse samenleving steeds minder religieus te worden. Waarom is het vak godsdienst/levensbeschouwing dan nog steeds relevant? Volgens vakdidacticus Michaël van der Meer is er juist nu een maatschappelijke behoefte aan een schoolvak waarin kennis over religie aan bod komt. Hoewel religie in Nederland een steeds kleinere rol speelt, is er wel sprake van een toegenomen religieuze diversiteit en een toegenomen zichtbaarheid van religie in het publieke domein. Kennis over religie kan volgens hem bijdragen aan wereldburgerschap onder leerlingen en aan een samenleving waarin mensen meer begrip hebben voor elkaar. Dit zou Van der Meer het liefst met een zelfstandig vak willen bereiken. Zodra het vakgebied onder geschiedenis of maatschappijleer ondergebracht wordt, vreest hij dat het vak niet de aandacht en de nuance krijgt die het verdient.

Daarnaast is het zo dat het aantal mensen dat zich tot een religieuze traditie rekent, toeneemt. Zo beaamt ook Iris van der Sloot. Veel mensen beseffen zich volgens haar niet hoe invloedrijk religie is in de wereld, omdat mensen enkel vanuit de Nederlandse context kijken. Hierdoor missen ze de impact die religie heeft op mondiaal niveau. Voor een goed begrip van de wereld is kennis over religie volgens haar onmisbaar.

Tamar Kopmels ziet de relevantie van het vakgebied voornamelijk in het vormende aspect van het vak. Juist de levensbeschouwelijke vorming van leerlingen is volgens haar van

belang en ze stelt dat deze vorming bijdraagt aan goed burgerschapsonderwijs. De middelbare school zou volgens haar niet enkel kennis moeten overdragen aan leerlingen, maar de leerlingen ook moeten vormen tot burgers die klaargestoomd zijn voor de samenleving die hen te wachten staat. Het lijkt Kopmels juist het beste als er niet enkel in de lessen G/L aandacht is voor de vorming van de leerling, maar dat er ook in de andere vakken af en toe aandacht aan wordt gegeven. “De vorming van de leerling is een overkoepelende opdracht van de school.”

Het vak G/L blijft volgens experts dus een belangrijk onderdeel van het middelbareschoolcurriculum. De spanningen in het veld zijn er echter nog steeds. Hoe zou volgens deze hervormers het vak G/L er idealiter uitzien?

Hoe zou het vak godsdienst/levensbeschouwing er uit moeten zien?

Om een beter beeld te krijgen van de visies die Van der Meer, Van der Sloot en Kopmels op het vak hebben, kunnen we deze het beste onderverdelen in hun visie op de kennis, vaardigheden en houding die het vak zou moeten overdragen. Als het gaat om de kennis die het vak moet overdragen, stelt Van der Meer dat de “Big Five”, de vijf grote godsdiensten, geïntroduceerd moeten worden aan de leerlingen. Het humanisme als levensbeschouwelijke stroming dient ook behandeld te worden. Zowel bij Van der Meer als bij Van der Sloot zou er naast persoonsvorming ook volop aandacht zou moeten zijn voor kennisoverdracht. Voor Van der Sloot komt haar voorkeur niet uit het niets: zij is immers religiewetenschapper.

“Het vak zou voornamelijk moeten bijdragen aan kennis over religie. Het vormende aspect volgt als het ware vanzelf, omdat de leerstof leerlingen aanzet tot reflectie en het stellen van vragen.”

Van der Meer sluit zich hierbij aan.

Kopmels vindt juist dat de levensbeschouwelijke vorming van de leerlingen op de voorgrond zou moeten staan. Kopmels beschouwt religieuze en levensbeschouwelijke stromingen namelijk bovenal als antwoorden op levensvragen. Het religieonderwijs zou hier op in moeten spelen door de levensvragen van leerlingen als uitgangspunt te nemen. Vanuit deze interesse in levensvragen kunnen leerlingen inspiratie opdoen vanuit verschillende levensbeschouwelijke stromingen: “De levensvragen worden dan gebruikt als een toegangspoort tot de verschillende stromingen.”

Volgens Kopmels is kennis over deze stromingen nuttig, maar deze kennis dient voornamelijk kennis te zijn die de leerlingen in staat stelt de betekenis van

religieuze/levensbeschouwelijke verschijnselen beter te begrijpen. “Leerlingen moeten niet de namen van hindoegoden uit hun hoofd leren, maar weten welke rol goden spelen in het hindoeïsme.” Uiteindelijk is het voor Kopmels van belang dat deze kennis ook weer leidt tot reflectie bij de leerling: hoe denkt de leerling zelf over goden? Door na te denken over de levensvragen die in een bepaald ritueel of verhaal aan bod komen, kan de leerling uitgenodigd worden om actief na te denken over de eigen levensvragen, waardoor bewustwording bij de leerling ontstaat.

Van der Meer stelt dat er drie vaardigheden centraal staan in het vak G/L. Als eerste moeten leerlingen oriëntatiekennis opdoen over verschillende religieuze tradities. Religie en tradities komen voor in heel de wereld. De ramadan, bijvoorbeeld, is een religieuze praktijk die over de hele wereld voorkomt en ook in Nederland steeds meer een gezicht krijgt. De leerlingen moeten religies kunnen herkennen, maar zich vooral ook kunnen verdiepen in deze andere denkbeelden uit andere culturen. Zij zouden bijvoorbeeld moeten inzien dat de ramadan niet enkel gaat over vasten, maar in eerste instantie over het vinden van inkeer bij God. Van der Sloot sluit zich hierbij aan en vertelt dat het inlevingsvermogen vergroot kan worden door in dialoog te gaan met elkaar en met religieuze mensen. Het uitnodigen van een imam in de klas, of juist op bezoek gaan bij een moskee zou een mooie aanleiding tot zo’n dialoog zijn. “Zo krijgen de leerlingen echt mee dat de stof die in de les aan bod komt gaat over echte mensen en hun beeld van de wereld”.

Een andere vaardigheid die leerlingen dienen te beheersen is dat zij verder leren kijken dan enkel de theoretische kennis. Het gaat niet enkel om kennis opdoen, maar ook om verbanden leggen en vergelijkingen maken: hoe verhoudt het vasten van de ramadan zich tot vasten in andere tradities? Zijn er onder moslims verschillen in de manier waarop zij vasten? Het kritisch denken is hier ook onderdeel van. Wat zegt de deelname aan de ramadan over de gelovige?

De laatste vaardigheid die leerlingen moeten beheersen is het doen van praktijkonderzoek. De leerlingen worden bijvoorbeeld het veld in gestuurd om vanuit hun interesse onderzoek te doen naar religie. Ze leren bijvoorbeeld gesprekken voeren met gelovigen, interviews houden met deskundigen en hier verslag van te doen. Van der Sloot voegt hieraan toe dat het goed en kritisch gebruik maken van bronnen ook centraal moet staan in het vak.

Zowel voor Van der Meer als voor Kopmels zijn het kritisch nadenken, verbanden leggen en vergelijken belangrijke vaardigheden. Toch verschillen zij in het doel dat met deze vaardigheden voor ogen hebben. Waar dit nadenken bij Van der Meer zou moeten leiden tot

een breed begrip van religie, zou het voor Kopmels de leerlingen moeten uitnodigen tot zelfreflectie. Kopmels vindt dat de identiteitsontwikkeling en de levensbeschouwelijke vorming van de leerling namelijk de hoofdrol spelen. De kennis van verschillende stromingen zou moeten terugleiden tot reflectie bij de leerling zelf. Het vasten van moslims wordt dus niet zozeer vergeleken met andere stromingen om tot een algemeen beeld van religie te komen, maar om aan te zetten tot reflectie bij de leerling.

Daarnaast zouden de leerlingen in dialoog moeten leren gaan met anderen. Ook Van der Meer vindt deze vaardigheid van belang. Door de leerlingen in dialoog te laten gaan met anderen, leren ze anderen kennen en worden ze bewust van de verschillende visies die anderen kunnen hebben. Tijdens de lessen moet dan ook aandacht worden besteed aan het idee dat iedereen verschijnselen anders interpreteert. Kopmels vindt het uiteindelijk het belangrijkste dat leerlingen zich bewust worden van hun eigen levensbeschouwing via de kennis die ze opdoen uit de levensbeschouwingen van anderen.

Naast hun voorkeur voor de vaardigheden die overgedragen moeten worden, hebben de deskundigen ook hun ideeën over de houding die leerlingen zouden moeten aannemen ten aanzien van religie. Bij de religiewetenschappelijke visie is het doen van onderzoek een belangrijke vaardigheid die de leerlingen wordt meegegeven. Volgens Van der Meer is het daarom van belang dat de leerlingen altijd een onderzoekende, betrokken houding aannemen. Een oprecht geïnteresseerde houding en het besef dat jouw levensbeschouwing ook maar één is tussen velen is belangrijk. “In onze samenleving wordt veel geschreeuwd, maar er wordt maar weinig geluisterd. Door je open te stellen aan de denkwijze van anderen, kun je je eigen horizon verbreden.” Flexibiliteit is daarin ook erg belangrijk. Je moet op elk gebied een beetje kunnen meeveren, en dat is best een uitdaging.

Zowel Van der Meer als Van der Sloot zouden het perspectief van het religieonderwijs zo neutraal mogelijk willen inrichten, waarin een open, nieuwsgierige houding centraal staat. De leerlingen moeten open staan voor andere levensbeschouwingen, dit doen ze door een onderzoekende houding aan te nemen. Op deze manier hoopt Iris vooroordelen weg te nemen bij leerlingen. “Leerlingen hoeven niet neutraal tegen religie aan te kijken, maar ze kunnen wel beseffen dat zij ook hun vooroordelen hebben en een bepaalde levensbeschouwing die wel invloed heeft op hun denken” De leerlingen leren hun eigen perspectief vormen op een denkwijze door een kritische en open houding aan te nemen terwijl ze onderzoek doen naar die denkwijze.

Volgens Kopmels is het dus van belang dat leerlingen tijdens de lessen G/L oefenen met het idee dat iedereen verschijnselen anders interpreteert. Het doel van het onderwijs is

dat leerlingen zich bewust worden van hun eigen achtergrond en referentiekader en de invloed die deze hebben op de manier waarop iemand naar de wereld kijkt. De houding die hierbij aansluit is dat er geen juiste zienswijze of interpretatie bestaat, maar dat iedere zienswijze waardevol kan zijn. Dit is volgens Kopmels de houding die leerlingen moeten meekrijgen in de lessen G/L. Haar idee van de ideale houding sluit enigszins aan op de religiewetenschappelijke visie, die ook een open houding ambieert. Deze open houding wordt in de levensbeschouwelijke vakvisie echter veel meer betrokken bij de eigen identiteitsontwikkeling. Het nodigt de leerling uit actief na te denken over hun eigen interpretaties en zienswijzen op bepaalde levensvragen, waardoor bewustwording bij de leerling ontstaat.

Hoop op de toekomst

Het religieonderwijs bevindt zich vandaag de dag vaak in een ongunstige positie. Als het vak überhaupt wordt aangeboden, mist het structuur en een duidelijke visie. De verstrengeling van het vak met de schoolidentiteit van het bijzonder onderwijs leidt tot een vak dat qua inhoud niet aansluit op de ontwikkelingen die de hedendaagse maatschappij kenmerken. Het is echter nog een lange weg naar verandering. De religieuze identiteit van bijzondere scholen is voor veel scholen een heilig huisje, waardoor zij huiverig zijn hun eigen religieuze identiteit los te laten in de lessen G/L. Daarnaast zien veelal openbare scholen nog niet de urgentie van degelijk religieonderwijs dat vanuit een open en nieuwsgierige houding wordt onderwezen. De experts die wij hebben gesproken zijn er van overtuigd dat goed religieonderwijs dat aansluit bij de pluriforme samenleving nu belangrijker is dan ooit. De hoop is echter dat dit besef ook tot de betrokken partijen doordringt.

Max Farasat en Kim van der Straaten zijn derdejaarsstudenten religiewetenschappen aan de Universiteit Leiden.